

فيلسوف وطن

حكيم ملاصدرا و استاد غلامحسين ابراهيمي ديناني

استاد اسماعيل منصورى لاريجاني

www.ketab.ir

پيغام
۱۴۰۱

منصوری لاریجانی، اسماعیل، ۱۳۳۷ -

فیلسوف وطن: حکیم ملاصدرا و استاد غلامحسین ابراهیمی دینانی / اسماعیل منصوری لاریجانی - قم:

مؤسسه بوستان کتاب، ۱۴۰۱.

۳۶۸ ص - (مؤسسه بوستان کتاب: ۳۱۴۹) (فلسفه و عرفان)

ISBN 978-964-09-2449-5

فهرست نویسی براساس اطلاعات فیبا.

کتاب‌نامه: ص. [۳۲۵] - ۳۲۹؛ همچنین به صورت زیرنویس.

نمایه.

۱. صدرالدین شیرازی، محمدبن ابراهیم، ۹۷۹-۱۰۵۰ق. - نقد و تفسیر. ۲. ابراهیمی دینانی،

غلامحسین، ۱۳۱۳ - نقد و تفسیر. ۳. فلسفه اسلامی. الف. مؤسسه بوستان کتاب. ب. عنوان.

ج. عنوان: حکیم ملاصدرا و استاد غلامحسین ابراهیمی دینانی.

۱۸۹ / ۱

BBR ۱۱۲۱

شماره کتاب‌شناسی ملی: ۸۹۵۷۵۷۷

۱۴۰۱

■ موضوع: فلسفه و عرفان

■ گروه مخاطب: تخصصی (طلاب، دانشجویان، پژوهشگران و اساتید حوزه و دانشگاه)

شماره انتشار کتاب (چاپ اول): ۳۱۴۹

مسلسل انتشار (چاپ اول و بازچاپ): ۸۰۴۱

بوستان کتاب

بوستان کتاب

فیلسوف وطن

حکیم ملاصلی و اسحاق غلامحسین ابراهیمی دینانی

• نویسنده: استاد اسماعیل منصوروی لاریجانی

• ناشر: مؤسسه بوستان کتاب

• لیتوگرافی، چاپ و صحافی: چاپخانه بوستان بوستان کتاب

• نوبت چاپ: اول / ۱۴۰۱ • شمارگان: ۱۰۰

• بهای: وبسایت رسمی مؤسسه بوستان کتاب

تمامی حقوق نشر مکتوب و الکترونیک اثر متعلق به مؤسسه بوستان کتاب است

printed in the Islamic Republic of Iran

♦ دفتر مرکزی: قم، خ شهدا (صفاییه)، ص پ ۹۱۷ / ۳۷۱۸۵، تلفن: ۷-۳۷۷۴۲۱۵۵ نامبر: ۳۷۷۴۲۱۵۴ تلفن پخش: ۳۷۷۴۴۴۲۶

♦ فروشگاه مرکزی: قم، چهارراه شهدا (عرضه ۱۲۰۰۰ عنوان کتاب با همکاری ۱۷۰ ناشر)

♦ فروشگاه شماره ۲: تهران، خیابان انقلاب، بین وصال و فلسطین، پلاک ۹۵۱، تلفن: ۶۶۹۶۹۸۷۸

♦ فروشگاه شماره ۳: مشهد، چهارراه خسروی، مجتمع پاس، جنب دفتر تبلیغات اسلامی شعبه خراسان رضوی، تلفن: ۳۲۲۳۳۶۷۲

♦ فروشگاه شماره ۴: اصفهان، چهار راه کرمانی، جنب دفتر تبلیغات اسلامی شعبه اصفهان، تلفن: ۳۲۲۲۰۳۷۰

♦ فروشگاه شماره ۵ (رنگین کمان، فروشگاه کودک و نوجوان): قم، چهارراه شهدا، نش خیابان ارم، تلفن: ۳۷۷۴۳۱۷۹

اطلاع از تازه های نشر از طریق پیام کوتاه (SMS)، با ارسال شماره همراه خود به ۱۰۰۰۲۱۵۵ و یا ارسال درخواست به:

پست الکترونیک مؤسسه: E-mail: info@bustaneketab.com

جدیدترین آثار مؤسسه و آشنایی بیشتر با آن در وب سایت: www.bustaneketab.com

با قدردانی از همکارانی که در تولید این اثر نقش داشته‌اند:

• ویراستار: محمدرضا منصفی سروتدانی • اصلاحات حروف نگاری و صفحه‌آرا: حسین محمدی

• نمونه خوانی: علی میری • کنترل فنی صفحه‌آرایی: سیدرضا موسوی منش

• طراح جلد: امیرعباس رجیبی • اداره آماده‌سازی: حمیدرضا تیموری

• اداره چاپخانه: مجید مهدوی، ناصر منتظری و سایر همکاران لیتوگرافی، چاپ و صحافی • مدیر تولید: عبدالهادی اشرفی.

رئیس مؤسسه
محمدباقر انصاری

فهرست مطالب

۱۱	مقدمه
۱۵	فصل اول: فیلسوف وطن کیست؟
۱۵	پیدایش عقل
۱۷	ساحت قرب الهی
۱۹	معیار شناخت
۲۵	فصل دوم: براهین و اشارات
۲۵	اشاره اول: برهان شاهد
۲۸	آغاز پیدایش جهان
۳۳	اشاره دوم: «برهان کنه و وجه»
۳۹	اشاره سوم: «برهان صبغة الله»
۴۵	اشاره چهارم: «برهان محبت»
۵۳	اشاره پنجم: «برهان حقیقت ایمان»
۵۸	اشاره ششم: «برهان عهد الست»
۶۲	اشاره هفتم: «برهان علم لدن»
۶۶	اشاره هشتم: «برهان معرفت نفس»

فیلسوف وطن: حکیم ملاصدرا و استاد غلامحسین ابراهیمی دینانی

۶۹..... اشارت نهم: «برهان معیت»

۷۱..... اشارت دهم: «برهان نور»

فصل سوم: دین، زبان عقل و هستی

۷۷..... ۱. دین، زبان عقل

۸۲..... ۲. دین، زبان هستی

۸۴..... الف) دیالوگ هدهد با حضرت سلیمان

۸۵..... ب) مورچه و فخر دانایی

۸۶..... ج) نماز و تسبیح پرنده

۸۷..... د) نطق اعضا و جوارح

۸۸..... نتیجه

فصل چهارم: حکیم ملاصدرا، فیلسوف وطن

۹۸..... سیری در کتاب اسرار الآیات

۱۱۵..... الطرف الاول: فی علم الربوبیة «و فیہ مشاهد»

۱۱۵..... المشهد الاول: شناخت حق تبارک و تعالی و وحدانیت او

۱۲۰..... المشهد الثانی: فی صفاته و اسمائه

المشهد الثالث: در دوام الوهیت و رحمت حق تعالی و چگونگی صنعت و

بداعت او

۱۳۶..... الطرف الثانی: فی افعاله و کیفیة صدورها عنه و رجوعها الیه تعالی

۱۵۱..... الطرف الثالث: فی علم المعاد و بیان حشر النفوس و الاجساد

۱۶۶..... نتیجه بحث

۱۷۰..... رساله پنجم: شرح رساله خلق الاعمال

۱۷۲..... ۱. مذهب اول مذهب المفوضه

فهرست مطالب

۵۷۳	نقد مذهب تفویض
۱۷۴	۲. مذهب ثانی مذهب المجبره
۱۷۶	نقد نظریه جبر
۱۷۹	۳. مذهب ثالث: مذهب فلاسفه
۱۸۲	نقد و بررسی این نظریه
۱۸۴	۴. مذهب رابع: نظریه راسخان در علم
۱۸۵	کیفیت نسبت فعل بندگان به خدا
۱۹۱	مثال‌هایی در مورد راه‌های چهارگانه
۱۹۴	اراده نفس
۱۹۶	گلایه حکیم از روزگار
۱۹۷	فصل پنجم: استاد ابراهیمی دینانی
۱۹۹	الف) دفتر عقل و آیت عشق
۱۹۹	۱. ماهیت عقل و عشق
۲۰۱	۲. علم حصولی و حضوری
۲۰۳	۳. علم الهی
۲۰۵	۴. افق وحی
۲۰۷	۶. حقیقت هستی
۲۱۳	۷. اتحاد عقل و عشق در ساحت هستی
۲۱۴	ب) کتاب معمای زمان و حدوث جهان
۲۱۵	۱. بودن در زمان و بودن با زمان
۲۱۶	۲. نظر ابن‌سینا
۲۲۴	۳. زمان و تاریخ
۲۲۶	۴. زمان و خواب

مقدمه

از زمانی که با آثار متعدد حکیم ملاصدرا به ویژه کتاب اسفار اربعه آشنا شدم، طعم و بوی دیگری را در آثار آن بزرگوار احساس کردم. «جنس» اندیشه و مشرب فلسفی او را متفاوت از دیگران یافتیم؛ اگرچه به زیبایی در حکمت مشاء غور و پژوهش می‌کند، در آن نمی‌ماند و با تحلیلی حکیمانه از آن عبور می‌کند و همین‌طور در حکمت اشراق، تأمل ویژه‌ای دارد و لایه‌های تفکر شیخ سهروردی را به خوبی می‌شکافد. لکن از حکمت اشراق هم عبور می‌کند؛ گویی مبانی و قواعد فلسفی حکیم ملاصدرا، فراتر از آن چیزی است که تاکنون خواننده و نوشته شده است.

سرانجام در مقدمه کتاب گران سنگ اسفار اربعه، منظور خود را بیان می‌کند و فیلسوف و فیلسوفانه زندگی کردن را تنها در قالب قواعد و مفاهیم ذهنی و انتزاعات عقلی جست‌وجو نمی‌کند، بلکه اندیشه را رهوار قلمرویی به وسعت هستی و وجود مطلق می‌داند که نه تنها از خاستگاه هستی سخن می‌گوید، بلکه هستی و وطن مألوف اوست و با سیر و سفر در آن به کشف حقایق و جلوه‌های تازه به تازه می‌پردازد. به عبارت دیگر ملاصدرا، نه تنها عقل و اندیشه را مولود هستی می‌داند، بلکه عقل را هم‌زبان هستی می‌داند و با سفر چهارگانه، به تفسیر یافته‌ها و حقایق و اسرار نهفته در آن می‌پردازد. این همان بیت معروف جناب مولوی است که می‌گوید:

فکر ما تیری است از هو در هوا در هوا کی پاید آید تا خدا
یعنی فکر و اندیشه ما، سفیر خداوند در جهان هستی است که لحظه‌ای آرام و

فیلسوف وطن: حکیم ملاصدرا و استاد غلامحسین ابراهیمی دینانی

قرار ندارد و با سیر و حرکت پیوسته خود، سرانجام به سوی خدا می‌رود. این بیت مولوی در واقع ارکان اسفار اربعه حکیم ملاصدراست. رهوار این سفر، عقل سالک است که پیوسته از هستی می‌گوید و به سویش می‌پوید. به قول عطار نیشابوری:

رهروی را سالک ره فکر اوست فکرتی کان مستفاد از ذکر اوست

یعنی سالک راه خدا عقل است که از لوازم حرکت او ذکر و توجه به خداست. از این رو حکیم ملاصدرا، تفلسف و اندیشیدن را شأن عقل می‌داند که از هستی سخن می‌گوید و این ویژگی در سراسر آثار نفیس حکیم ملاصدرا به چشم می‌خورد. به همین دلیل ما ملاصدرا را «فیلسوف وطن» نام نهاده‌ایم؛ یعنی فیلسوفی که از خاستگاه هستی سخن می‌گوید و ترجمان این سخن را تعالیم دین و اهل بیت علیهم‌السلام می‌داند که خالق عقل در اختیار او قرار داده است. به همین دلیل حکیم ملاصدرا وحی آسمانی را عقل کلی می‌داند که در لسان نبی اکرم صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم به عنوان عقل اول انشاء شده است: «اول ما خلق الله العقل»؛ این عقل کلی ترجمان وحی الهی است و به زبان وحی سخن می‌گوید. هم چنین جناب مولوی همه عالم را صورتی از عقل کل می‌داند:

این جهان یک فکرت است از عقل کل

عقل چون شاه است و صورت‌ها رسل

بدین ترتیب فیلسوف وطن از نگاه حکیم ملاصدرا کسی است که از خاستگاه هستی سخن بگوید و در حصار مکتب مشائیان و اشراقیان و حتی عرفان اسلامی نماند. به همین دلیل نام مکتب خود را «حکمت متعالیه» نهاد تا نشان دهد که نردبان معرفت را پایانی نیست و پله پله تا عنان عرش ادامه دارد؛ چنان که جناب مولوی می‌گوید:

نردبان‌هایی است پنهان در جهان پایه پایه تا عنان آسمان

ما به همین دلیل، فیلسوف وطن را در شخص ملاصدرا و آثار گران سنگ او معین و مشخص یافته‌ایم و در اثر حاضر از او با عنوان «اولین فیلسوف وطن» یاد کرده‌ایم.

هم چنین ملاصدرا دین و آموزه‌های آن را زبان عقل معرفی می‌کند و بهترین و تنهاترین راه رهواری عقل را، صراط مستقیم دین و تعالیم پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله می‌داند که ما سعی کردیم بعضی مستندات او را در اثر پیش رو بیاوریم؛ لکن سرانجام در کتاب شریف اسرار الآیات و انوار البینات، خود، به طور شفاف و صریح، تعالیم قرآن از زبان اهل بیت علیهم السلام را تنها ملزوم سیر حکمت متعالیه و تفسیر روشن جهان هستی معرفی می‌کند که ما در فصلی جدا به معرفی این کتاب شریف و مطالب مهم آن پرداخته‌ایم.

اگرچه همه آثار علمی و دینی حکیم ملاصدرا مشحون از اسرار قرآن و رقائق کلام معصومین علیهم السلام است، در رساله به ظاهر کوچک خلق الاعمال، از اسرار عظیم پرده برداری می‌کند و حتی فعل صادر از انسان مختار را مأذن ندای هستی و احاطه توحید فعلی خدا می‌داند. همه پیروان و اصحاب مکتب متعالیه بر این مطلب اذعان دارند که منبع اصلی اندیشه حکیم ملاصدرا، الهامات غیبیه و افاضات عرشیه است که فراوان در آثار خود بدان اعتراف نموده است.

در روزگار ما علامه طباطبائی، املم جهنمی، علامه حسن زاده آملی، آیت الله جوادی آملی و استاد دکتر ابراهیمی دینانی، استوانه‌های حکمت و عرفان اسلامی هستند که مشرب فلسفی و منظومه فکری حکیم ملاصدرا را با درس و بحث و تألیفات خود بسط و نشر داده‌اند. تجربه بیست سال تلمذ و آشنایی پانزده سال برنامه معرفت در شبکه چهار صدا و سیمای جمهوری اسلامی با استاد دینانی و مطالعه آثار معظم له، نشان می‌دهد که ایشان دقیقاً ملاصدرا را فیلسوف وطن معرفی می‌کند.

ما برای اثبات این ادعا، جستار گسترده‌ای در آثار علمی استاد انجام داده‌ایم و شش کتاب دفتر عقل و آیت عشق، معمای زمان و حدوث جهان، من و جز من، از محسوس تا معقول، پرسش از هستی و کتاب اختیار در ضرورت هستی را به مثابه نمونه در اثر پیش رو آورده‌ایم.